

Edward Pielichaty

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

TRWAŁA UTRATA WARTOŚCI INSTRUMENTÓW FINANSOWYCH WYCENIANYCH W WARTOŚCI GODZIWEJ

1. Wstęp

Badania ankietowe przeprowadzone przed 2001 r. [Cebrowska, Kasperowicz, Paślawska 1998, s. 44], głównie wśród praktyków, na temat niedoskonałości obowiązującej od 1995 r. ustawy o rachunkowości potwierdzają niezbicie, iż brak w ustawie m.in. definicji trwałej utraty wartości finansowych składników majątku trwałego [Cebrowska, Kasperowicz, Paślawska 1999] utrudniał prawidłową wycenę aktywów w bilansie przedsiębiorstwa i mógł prowadzić do istotnego zniekształcenia jego rachunku zysków i strat. Naprzeciw postulatów zmian regulacji prawnych w tym zakresie wyszła znowelizowana ustawa o rachunkowości [Ustawa o rachunkowości...] i powiązane z nią przepisy wykonawcze [Rozporządzenie Ministra Finansów...]. Ustawa ta od 1 stycznia 2002 r. wprowadziła definicję trwałej utraty wartości składnika aktywów, w tym aktywów finansowych.

Samo wprowadzenie definicji, bez wyraźnego wskazania przesłanek występowania i metodologii ustalania trwałej utraty wartości instrumentów finansowych, nie rozwiązało problemu. Pogłębia go ponadto występujący brak spójności wspomnianego wyżej rozporządzenia zarówno z ustawą o rachunkowości, jak i z Międzynarodowymi Standardami Rachunkowości (MSR 39), które w świetle art. 10. tej ustawy od 2002 r. stały się obowiązującymi normami prawa, a nie tylko ich wzorcami.

W niniejszym artykule dokonano przeglądu i systematyki najważniejszych zasad związanych z wyceną i rozliczaniem trwałej utraty wartości aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży, gdyż dla aktywów finansowych przeznaczonych do obrotu i innych, których zmiany wartości godziwej ujmowane są bezpośrednio

w rachunku zysków i strat danego okresu, problem wyceny, ujęcia i rozliczenia trwałej utraty wartości w zasadzie nie występuje¹.

2. Pojęcie i istota trwałej utraty wartości

Z trwałą utratą wartości instrumentów finansowych mamy do czynienia wówczas, gdy występuje małe prawdopodobieństwo, że w przyszłości nastąpi istotny wzrost ich wartości, a w konsekwencji dokonany wcześniej odpis aktualizujący z tego tytułu zostanie odwrócony². Z kolei według ustawy o rachunkowości (art. 28 ust. 7) trwała utrata wartości zachodzi wówczas, gdy istnieje duże prawdopodobieństwo, że kontrolowany przez jednostkę składnik aktywów nie przyniesie w przyszłości, w zdecydowanej części lub w całości, przewidywanych korzyści ekonomicznych. Ta bardzo ogólna definicja wymagałaby uszczegółowienia w polskim prawie bilansowym. Niestety takowego nie ma i w praktyce, mimo wprowadzenia definicji trwałej utraty wartości, ciągle aktualny pozostaje problem określania przesłanek upoważniających do dokonania odpisu z tytułu trwałej utraty wartości (gdyż nie każdą utratę wartości można uznać³ za trwałą). Kolejnym problemem, wynikającym ze stosowania w praktyce przepisów dotyczących wyceny instrumentów finansowych według wartości godziwej na dzień bilansowy, jest brak sprecyzowania (zarówno w ustawie, jak i w rozporządzeniu) metod ustalania odpisu aktualizującego. Temu zagadnieniu będzie poświęcony kolejny punkt niniejszego artykułu.

MSR 39 zawiera listę okoliczności, wskazujących na istotne prawdopodobieństwo utraty oczekiwanych korzyści ekonomicznych z inwestycji w dany instrument finansowy, które powinny stanowić podstawę oszacowania trwałej utraty wartości. Standard zalicza do nich:

- znaczne trudności finansowe emitenta,
- faktyczne niedotrzymanie warunków umowy, np. niespłacenie odsetek lub kapitału albo zaleganie ze spłaceniem odsetek lub kapitału,
- przyznanie pożyczkobiorcy przez pożyczkodawcę, ze względów ekonomicznych lub prawnych związanych z trudnościami finansowymi pożyczkobiorcy, udogodnienia, którego w innym przypadku pożyczkodawca by nie udzielił,

¹ Utrata wartości jest bowiem ujmowana w rachunku zysków i strat automatycznie.

² Trwały charakter utraty wartości danego składnika aktywów na dzień wyceny oznacza zasadniczo, że jego wartość nie będzie się w przyszłości często i istotnie zmieniać. Oczywiście nie musi to oznaczać, iż w przyszłości taka tendencja trwale nigdy się nie odwróci, a odpis aktualizujący wycenę będzie wyeliminowany (skorygowany).

³ Rodzi się np. pytanie: jak długo powinien trwać spadek wartości składnika aktywów, aby można było go jednoznacznie uznać za trwały? Przepisy prawne tego nie rozstrzygają. Jedynie w fachowych czasopismach można spotkać indywidualne poglądy na ten temat, nie zawsze ze sobą spójne. Mówi się o obserwacjach sześciomiesięcznych, w bankowości zaś stosuje się trzymiesięczny okres obserwacji zmian cen rynkowych instrumentów finansowych.

- wysokie prawdopodobieństwo upadłości lub innej reorganizacji finansowej emitenta,
- ujęcie odpisu aktualizującego z tytułu utraty wartości tego składnika aktywów w poprzednim okresie sprawozdawczym,
- zanik aktywnego rynku na dany składnik aktywów finansowych ze względu na trudności finansowe, np. zawieszenie obrotu papierami emitenta,
- dotychczasowe doświadczenia w zakresie poziomu ściągальności należności, wskazujące na to, że cała nominalna kwota portfela należności nie zostanie ściągальna.

Jest to lista okoliczności zbliżona do tej, o której mowa w art. 35b ustawy o rachunkowości, odnoszącym się do problemu odpisów aktualizujących wartość należności na dzień bilansowy. Wprawdzie rozporządzenie MF w sprawie instrumentów finansowych odwołuje się w § 24 do powyższego artykułu ustawy, nakazując ustalanie i dokonywanie odpisów z tytułu utraty wartości aktywów finansowych według tej regulacji, brak jednak spójności między tymi aktami rodzi pewne dalsze komplikacje, dotyczące w szczególności metodologii ustalania odpisu z tytułu trwałej utraty wartości.

3. Ustalanie i ujęcie odpisów z tytułu utraty wartości instrumentów finansowych dostępnych do sprzedaży

Jak już wspomniano, problem szacowania trwałej utraty wartości aktywów finansowych dotyczy głównie wycenianych na dzień bilansowy w wartości godziwej instrumentów finansowych dostępnych do sprzedaży⁴. Wynika to przede wszystkim z tego, iż zgodnie z obowiązującym prawem bilansowym skutki zmiany wartości godziwej tych aktywów mogą być ujmowane zarówno w kapitale z aktualizacji, jak i w rachunku zysków i strat⁵. W konsekwencji kapitał z aktualizacji wyceny w szczególnych przypadkach może przybierać wartość ujemną⁶. Przy tym rozwiązaniu ewidencyjnym spadki wartości tej kategorii instrumentów mogą zostać zaliczone do kosztów finansowych dopiero wtedy, gdy:

- dany składnik zostanie usunięty z ksiąg, np. w wyniku sprzedaży,

⁴ Przypomnijmy, że zgodnie z rozporządzeniem MF w sprawie instrumentów finansowych, dzielimy je na cztery kategorie: aktywa finansowe przeznaczone do obrotu, pożyczki i należności własne, aktywa finansowe utrzymywane do terminu wymagalności oraz aktywa finansowe dostępne do sprzedaży.

⁵ Od jednostki zależy metoda stosowana przy ujmowaniu skutków aktualizacji wyceny aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży na dzień bilansowy. Mówi o tym § 21.2 rozporządzenia MF. Należy jednak zaznaczyć, że znowelizowany MSR 39 przewiduje rozliczanie skutków aktualizacji wyceny aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży tylko z kapitałem z aktualizacji wyceny.

⁶ Należy zauważyć, że odmiennie przewiduje rozliczanie aktualizacji wyceny inwestycji długoterminowych art. 35, ust. 4 ustawy o rachunkowości, który nie znajduje tutaj zastosowania.

- przekwalifikowany zostanie do innej kategorii instrumentów,
- spadek wartości ma charakter trwały.

Zatem prawidłowa ocena utraty wartości instrumentów dostępnych do sprzedaży (określenie, czy ma charakter trwały) oraz precyzyjne jej wyznaczenie jest bardzo ważną kwestią. Chodzi bowiem o rzetelne spełnienie funkcji rachunkowości, zapisanej w art. 4 ustawy o rachunkowości. Zła ocena utraty wartości na dzień bilansowy i niewiarygodne jej oszacowanie grozi zafałszowaniem obrazu sytuacji majątkowo-finansowej i wynikowej jednostki, w szczególności w sytuacji, kiedy portfel instrumentów finansowych będzie duży i zdominowany przez aktywa finansowe dostępne do sprzedaży.

Problem metody ustalania odpisu aktualizującego, który początkowo może być ujęty w kapitale z aktualizacji wyceny, tkwi w tym, że przepisy krajowe w tym zakresie kolidują ze sobą i nie do końca są spójne z rozwiązaniami zawartymi w MSR. Rozporządzenie MF w §24.1 nakazuje, by odpisu aktualizującego dokonywać m.in. zgodnie z art. 35b ustawy o rachunkowości. Chodzi tutaj najprawdopodobniej jedynie o wskazanie księgowego ujęcia odpisu, a nie metody jego ustalania. Pozostawałoby to bowiem w sprzeczności z dalszym zapisem rozporządzenia (§24.2, pkt 2), mówiącym o tym, iż odpisów aktualizujących dla instrumentów wycenianych w wartości godziwej należy dokonywać w wysokości różnicy między ceną nabycia składnika a jego wartością godziwą⁷ ustaloną na dzień wyceny. Jak powszechnie wiadomo, zgodnie z art. 35b ustawy o rachunkowości, odpisu aktualizującego należy dokonywać w odniesieniu do wartości nominalnych, czyli odrębnie w stosunku do rozporządzenia. Również w porównaniu z MSR rozporządzenie jest nieprecyzyjne, ponieważ regulując np. kwestie wyznaczania kwoty trwałej utraty wartości pomija korektę bieżącej wartości godziwej o ewentualne dotychczasowe odpisy, dokonane w ciężar rachunku zysków i strat.

Wątpliwe wydają się także niektóre rozwiązania przyjęte w MSR 39. W szczególności dotyczy to wyznaczania utraty wartości instrumentów dłużnych na podstawie wartości zdyskontowanych przepływów pieniężnych. Oszacowana przez jednostkę wartość nie zawsze będzie zgodna z notowaniem z aktywnego, regulowanego rynku, podczas gdy wartość ustalona na takim rynku wydaje się bardziej wiarygodna i obiektywna. Zwłaszcza że dotyczy to walorów, które nie są utrzymywane do terminu wymagalności.

Do wyznaczania na dzień wyceny trwałej utraty wartości instrumentów finansowych mogą służyć m.in. następujące, powszechnie uznane metody wyceny przedsiębiorstwa:

⁷ Bądź bieżącą dla instrumentów dłużnych, oznaczającą wartość zdyskontowanych przyszłych przepływów pieniężnych oczekiwanych przez jednostkę, zdyskontowaną za pomocą bieżącej rynkowej stopy procentowej, stosowanej dla podobnych instrumentów finansowych.

1. Metoda zdyskontowanych dochodów (przepływów pieniężnych) netto – opierająca się na wyliczeniu wartości zysków netto lub przepływów pieniężnych w przyszłości. Stosowana jest w celu określenia możliwości rozwiązania wcześniej utworzonych rezerw ze względu na perspektywy generowania przez podmiot w przyszłości zysków (dodatnich przepływów pieniężnych). Wycena instrumentów finansowych, według tej metody, wykorzystuje następujący podstawowy wzór:

$$P_0 = \sum_{t=1}^n C_t (1+r_e)^{-t} ,$$

gdzie:

P_0 – wartość bieżąca instrumentu, np. obligacji,

C_t – płatności przypadające z tytułu posiadania obligacji w okresie $t = 1, 2, \dots, n$,

r_e – efektywna stopa zwrotu, zwana stopą w okresie do wykupu.

2. Metoda mnożnika zysku – przy tym sposobie wyceny można wykorzystać podstawowy wskaźnik regulowanego rynku kapitałowego P/E :

$$\frac{P}{E} = \frac{\text{kurs akcji (P)}}{\text{zysk netto na 1 akcję (E)}} .$$

Po odpowiednim przekształceniu równania otrzymujemy wzór na wyznaczanie wartości akcji:

$$\text{kurs akcji} = P/E \cdot \text{zysk netto na 1 akcję}.$$

Wskaźnik P/E można interpretować dwojako:

a) jako cenę, którą inwestor jest gotów zapłacić za każdą jednostkę zysku uzyskanego przez przedsiębiorstwo,

b) jako okres potrzebny do tego, aby zyski firmy zwróciły nakłady poniesione na zakup jej akcji.

Wartość godziwą danego instrumentu kapitałowego można tutaj wyznaczyć na przykład z wykorzystaniem mnożnika cenowo-dochodowego P/E instrumentu o podobnych charakterystykach. Zastosowanie we wzorze zysku osiągniętego przez firmę w roku poprzedzającym wycenę pozwala uzyskać wartość bieżącą instrumentu, a na podstawie zysku szacowanego dla okresu następnego otrzymujemy jego wartość przyszłą. Tak określona wartość porównana z wyceną księgową może wskazywać na konieczność tworzenia rezerw (dokonywania odpisów aktualizujących) bądź ich rozwiązywania.

3. Metoda oparta na wartości dywidendy. Przykładem takiej metody wyceny może być model wyceny akcji Gordona, opierający się na tezie, że dywidenda stanowi dla inwestora podstawową determinantę kursów akcji. Przy założeniu, że dywidenda będzie rosła w długim czasie w stałym tempie, wzór na wyznaczenie bieżącej wartości akcji przybiera ostatecznie następującą postać:

$$P_0 = D_1 \cdot \frac{1}{r_e - g}, \text{ dla } r_e > g$$

gdzie:

P_0 – wartość bieżąca (wewnętrzna) akcji w przypadku lokaty bezterminowej,

D_1 – dywidenda na 1 akcję w okresie $t = 1$,

r_e – stopa dyskontowa preferowana przez inwestora w długim okresie,

g – stała stopa wzrostu dywidendy.

Tak ustalona wartość wewnętrzna akcji może również stanowić, w odpowiednich warunkach rynkowych, wiarygodną podstawę oceny występowania trwałej utraty wartości.

Łatwo zauważyć, że powyższe dochodowe metody wyceny znajdują zastosowanie przy wycenie zarówno dłużnych, jak i kapitałowych instrumentów finansowych. Jeżeli ustaloną za ich pomocą bieżącą (wewnętrzną) wartość wycenianych instrumentów uznamy za wiarygodną, to porównanie jej z dotychczasową wyceną bilansową pozwoli właściwie określić charakter zmiany wartości godziwej instrumentu i poziom ewentualnego odpisu aktualizującego.

4. Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że obowiązujące w polskim prawie bilansowym regulacje dotyczące trwałej utraty wartości aktywów finansowych wymagają dalszych zmian i uzupełnień. Jak wykazano w artykule, są one często niespójne i budzą pewne wątpliwości interpretacyjne. Bez jednoznacznych i spójnych wewnętrznie regulacji w tym zakresie trudno będzie osiągać podstawowy cel systemu rachunkowości finansowej, którym jest przedstawienie sytuacji majątkowej i finansowej w sposób jasny i rzetelny.

Istotny wpływ na wiarygodną wycenę instrumentów finansowych ma ich notowanie na aktywnych i efektywnych rynkach regulowanych. Przy ich braku natchmiał ujawnia się problem weryfikowalności wyceny, w tym utraty wartości.

Wydaje się, że w najbliższym czasie musi nastąpić dalsze dopasowanie rozporządzenia MF w sprawie instrumentów finansowych do znowelizowanego MSR 39, którego ostatnie zmiany istotnie modyfikują podejście do problemu wyceny i ujęcia m.in. trwałej utraty wartości aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży. Kwestie spójności i harmonijności polskiego prawa w obszarze instrumentów finansowych muszą być rozwiązane m.in. ze względu na niebezpieczeństwo zniekształcania obrazu sytuacji majątkowo-finansowej oraz stwarzania możliwości swobodnej interpretacji przepisów i, w konsekwencji, manipulowania tym obrazem.

Literatura

- Cebrowska T., Kasperowicz A., Paślawska A., *Niejasności zapisów ustawy mankamentem prawa bilansowego*, Zeszyty Teoretyczne SKwP, Warszawa 1999.
- Cebrowska T., Kasperowicz A., Paślawska A., *Obszary zmian prawa bilansowego (w opinii praktyków)*, Zeszyty Teoretyczne SKwP, Warszawa 1998.
- Dziedziczak I., Godlewska J., Wasilewska J., *Instrumenty finansowe w sprawozdaniu finansowym jednostki gospodarczej*, KIBR, Warszawa 2004.
- Helin A., Sztuczynska H., Wasilewska J., *Rachunkowość instrumentów finansowych*, ODDK, Gdańsk 2003.
- Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych z dnia 12 grudnia 2001 r. (DzU nr 149, poz. 1674 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (DzU nr 121, poz. 591, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (DzU nr 113, poz. 1186).

DURABLE LOSS OF VALUE OF FINANCIAL INSTRUMENTS VALUATED IN FAIR VALUE

Summary

The amended Act of Accountancy had introduced for 1 January 2002 the definition of durable loss of value component of assets, the financial assets. However the only introduction of definition, meringues of clear indication of premises of occurrence and methodology of settlement of durable loss of value of instruments, it did not it solve the problem of pricing of loss value financial instruments. Moreover there is occur rent lack of cohesion of national executive recipes with Act of Accountancy and International Accountancy Standards (IAS 39), which conformable to the art. 10 this act had become for 2002 year with valid norms of right, and not only their patterns.

In this article were presented review and systematic of the most important of principles, connected with pricing and accounting for durable loss of value the financial assets accessible to sale.